

Повстання

Гео Шкурупій

I

Там, де був зв'язок, старанно стукотіли апарати Морзе та Юза, гули дроти індійського телефону, продирались розвідки голодних, обідраних, але озброєних до зубів людей. Ішли китайці, киргизи, латиші, українці, росіяни і всі вони були червоні від напруження й од своїх брудних, червоних стрічок, кокард та стягів.

Ішли вони по п'ятах Керенського, загрожували бандам Краснова та Каледіна, що зазіхали на Донбас, й груддю йшли на загони гайдамаків, що оперували під керівництвом Української Центральної Ради на Правобережжі.

Револуція та повстання захопили всю країну, тільки Правобережна Україна була ще в лабетах поміщиків та авантюристів, але Жовтневий запал докотився й сюди.

Полтава вже була в руках червоних. Бронепотяг "Полупановець", увесь сірий, забруднений, гордо маючи червоним стягом, стояв на станції.

Крізь хугу, вітер і сніг він приносив смерть білим, посилаючи зі своїх крицевих дул смертоносний вогонь, який змішував кров з забрудненим снігом і мертвими тілами людей.

Заіржавлений і подряпаний кулями панцир бронепотягу наочно доводив свою відданість революції.

На рельсах колії, проти бронепотягу, сидів матрос і сірими, як панцир, очима дивився на напис "Полупановець".

Матрос був у чорній, подертій куртці, з якої виглядали напівчорні, засмажені груди, на його круглій матроській шапці та чорних стрічках був гордий напис "Аврора". Це був командир бойової чоти бронепотягу, Степан Завірюха. Він кутив здоровенну брудну цигарку й смачно спльовував у жовтий сніг.

На далеких від станції вулицях Полтави іноді вибухала стрілянина. На станції була тиша, коли не зважати на лайки й вигуки червоногвардійців, та важке шипіння бронепотягу.

— Чого, дядьку, квапишся? — сказав матрос до старого дядька, що топтався на місці й викидав з горла важкі, як шрапнель, слова. — Хіба не чуєш, як наші фуражери здобувають провіант!

— От це й біда, що фуражери, поки принесуть, то все пожруть! - безнадійно відповів дядько.

— Все, що є, все наше! Не пожруть, черево не витримає!

— Коли б то так! От у Києві в мене брат у двірниках служить, коли б там зараз бути, можна було б шкалик дістати!

— Скоро й там будемо! — сказав Завірюха. — Наша Совдепія й там жару завдає У мене там двоє братів. Мабуть тепер разом з робітниками за арсенал б'ються!..

Ох, ти ябилечко, куди котишися,

Ой, Центральная Рада, не воротишися! —

раптом на всю пельку вигукнув вартовий, що стояв коло бронепотягу.

Йому мабуть було скучно, злісно й заздрісно, що він не міг бути в місті й тепер всю свою злість вкладав у веселу пісню.

— От гад, — сказав матрос, — як жалкує за Центральною Радою!

Дядько засміявся.

Він перемотував обмотки, що пахли гнилою шкірою та потом, і що на них були плями крові змішані з засохлою грязюкою.

А матрос, посміхаючись, кутив цигарку, і у своїх думках дивився прямо в Київ, де билися його брати, а Марія в цей час сиділа вдома і мабуть варила обід, або латала якенебудь шмаття.

Може це було так, а може й ні. Може думки матроса й не могли правильно бачити крізь хугу, сніг і мороз, крізь озброєні банди, що стояли між Києвом і Полтавою.

Це все міг з'ясувати тільки бронепотяг "Полупановець", вогнем і крицею розірвавши цю міцну запону.

II

Це було в січні, і хоч позамерзали і вкрилися снігом тротуари, брук, дерева та покрівлі будинків Києва, але серця в робітників були гарячі й стукали в такт.

Арсенал почав перший. На Печерському торохкотіли кулемети, бухкали в камінь будинків набої та несподівано в перевулках Києва виникала стрілянина. А на Собачій Стежці та на Олександрійській вулиці падали, як снопи, гайдамаки, падали розстріляні робітники арсеналу.

Незабаром повстала всі робітничі райони.

В київських головних майстернях та паротяговому депі уночі чиясь рука виліпила маленького наказа:

Всім бойовим загонам залізничників.

Всі бойові загони залізничників, усі бойовики, мусять прийти на загальні збори до Солом'янського залізничного клубу о 8-мій годині ранку.

На порядку денному: справа про охорону території залізниць.

Начбойових заговів (підпис).

Підпису не можна було розібрати. Не можна було розібрати й печатки, хоч можна було сказати, що печатка 14-ої ділянки шляху.

Вранці о 8-мій годині до клубу, що знаходився коло Солом'янського мосту, посунули озброєні рушницями бойовики.

Підтягнувши міцніше пояса та взявши з кутка заздалегідь вичищену рушницю, робітник залізничних майстерень Микола Завірюха вийшов на вулицю.

Далеко на Печерську ще лунала стрілянина. Іноді було чути важкий вибух гармати.

На вулиці Микола Завірюха напнувся на жінку кондуктора, що мешкала на другому боці вулиці. Кондукторша несла повні відра води.

— Чи не приїхала Марійка? — запитав у неї Микола.

Жінка стала, а коли стала, то в неї мусів забігати в роті язик. Микола це знав, а

тому вирішив послухати.

— Ні, не приїжджала. Потяги не йдуть. Чоловік теж поїхав. Мабуть зі Жмеринки разом приїдуть. Та я рада, що їх нема! Мала б клопоту, коли б пішов до арсеналу. Цілу ніч спати не могла!..

Жінка ще щось говорила, але Микола швидше пішов далі. Він поспішав на збори. Його нервувало непевне становище залізничників.

— В майстернях працює кілька тисяч, а в бойових загонах кілька десятків. Мерзота!.. І Петро теж туди!.. Старшиною!..

Іти було з Солом'янки слизько. Він ішов, лаяв брата і лаяв сніг. Морозний вітер обценьками хапав за ніс.

Коли він прийшов до клубу, там було вже кілька десятків бойовиків.

Тут були всі добірні товариші: старі робітники партійці й свідомі робітничі молодь.

Говорив зі сцени машиніст Дзидзиєвський.

Завірюха протиснувся наперед. Його цікавило, що скаже старий машиніст.

Слова летіли, як іскри з паротяга, і запалювали серця. Дзидзиєвський старанно крив Центральну Раду спочатку вздовж, потім впоперек, а потім згори донизу. Така вже була доля тієї осоружної ради.

Виступали й інші бойовики. Дзюк від Губкому заварював гарячий настрій своїми повідомленнями.

— А що скажеш ти, Завірюхо? — запитали бойовики в нього. — Твій брат у полку Грушевського.

І тоді говорив Микола Завірюха і його слова були люті, як мороз, і гострі, як мідяна стружка, бо він був токар і ненавидів фабрикантів.

А потім всі збори, як один рот, один язик, одне серце, одностайно ухвалили:

— На допомогу арсеналові!

— Центральній раді по шапці!

І молодий бойовик, після зборів ідучи на варту, сказав Завірюсі:

— А коли б почув Грушевський, що говорили про нього, то він впав би на тому місці, на якому стояв.

III

На пасажирській станції, що навпроти головних майстерень, знаходився полк імени Грушевського. Тут були зібрані найсвідоміші козаки та старшина.

От із цим полком залізничникам доводилось мати сутички в першу чергу.

Пасажирська станція була в руках військових, в їхніх руках була й вантажна станція. На цій території стояла озброєна військова варта. Територія ж колонії головних майстерень та депа знаходилась у руках бойовиків, які після зборів у Солом'янському клубі перейшли до колонії та майстерень, де влаштували свій штаб і розставили свою варту.

Штаб полку ім. Грушевського знаходився в конторі станції. Увечорі 16-го січня коменданта станції бойовики покликали до залізничної їдальні для переговорів. В штабі коменданта заміняв молодий старшина Петро Завірюха.

На станції було тихо, але настрої був напружений. Не було чути ні одного паровозного гудка, тільки далекий арсенал ще одстрілювався й тому морозну тишу вечора прорізали поодинокі вибухи гармат та раптова тріскотня кулеметів і рушниць.

Петро Завірюха був у штабі і розмовляв з другим старшиною.

— Коли за годину не повернеться комендант, ми мусимо напасти на майстерні. Дивіться, щоб дві сотні козаків були наготові!

Це казав Петро Завірюха й нервово ходив по конторі. Його вже починала нервувати довга відсутність коменданта.

— Що ми можемо зробити двома сотнями, коли їх кілька тисяч! — говорив старшина.

— Але ж у них немає зброї!

— Та вони без зброї силою візьмуть! Одними молотками потрощать голови козакам, як грецькі горіхи.

— Так, нас мало! — погоджувався Петро Завірюха. — І сердюки теж, здається, з ними.

— Не тільки сердюки, а і ще дехто!.. — загадково відповів старшина.

— Ти натякаєш на мого брата Миколу? — запитав Завірюха. — Я з ним нічого спільного не маю! Мало нас, — казав далі Петро, — не вірять!.. Не тільки робітники одвертаються, але й селяни!.. Більшовики обіцяють більше. Але то брехня, москалям не можна вірити!

— І скільки тих перевертнів! — погоджувався старшина. — Адже всі вони українці, а навіть мову свою забули! Тут голову свою віддаєш за це, а вони не розуміють!..

— А мені, — казав Петро, — хочеться хоч щонебудь зробити для батьківщини. Годі нам бути під москалями або поляками! Хіба Україні треба доконче завжди мати ярмо. А Микола дурень зі своїми робітничими гордощами!..

На станції в цей час вартовий козак клацнув рушницею й голосно спитав:

— Хто йде?

Петро й старшина переглянулись. У відповідь на запитання вартового замість паролю пролунала лайка. Незабаром сердитий комендант появився на порозі штабу.

Петро й старшина мовчали. Комендант був роздратований — очевидно з переговорів не було ніяких наслідків.

Комендант заговорив перший.

— Більшовитська згряя — ці бойовики! — люто промовив він. — Нічого путнього від них чекати не можна!

— Чого вони вас кликали, пане коменданте? — запитав Петро Завірюха.

— Голову морочать, шибеники, — відповів комендант. — Дуже ввічливо попросили звільнити станцію і просили, — ххе, — дозволу поставити свою варту для охорони залізниці. Бояться, щоб якийнебудь карманщик паротягів не покрав! Хитра сволота!..

— Значить, доведеться битись! — неохоче запитав старшина

— Це ми ще почекаємо! А от там ваш брат, пане Завірюхо, всю мою промову сво... вибачте, — зіпсував!..

— А що таке?

— Та я хотів спробувати агітнути, знайте, як більшовики роблять. Хотів дізнатись, чи не можна їх розколоти. Після переговорів і пропозицій, з якими я звичайно не погодився, я почав їх закликати стати на бік Центральної Ради. Так він мені відповів, що ваша Центральна Рада — згряя гемороїдальних поміщиків. Так і сказав, мерзота!.. Вибачте!

Розлютований комендант ходив по конторі і лаявся. На станції перегукувались вартові козаки.

Міняли варту.

IV

Страйк.

Всі робітничі райони оголосили загальний страйк. Заводи та майстерні стали. У місті з вечора було вже темно, а вдень не було води. Трамваї роз'їхались по парках, а які не встигли доїхати, позамерзали на вулицях.

На вулицях стало порожньо. Випадковий перехожий міг тільки зустрінути озброєну військову варту, або самотнього робітника, який переходив вулиці, ховаючись до під'їздів.

Стрілянина й гарматні вибухи почали лунати у всіх кінцях міста. Вночі над арсеналом виблискувала заграва, горіли будинки.

Ще зранку в головних залізничних майстернях почалася кипуча праця. Робітники лагодили військовий панцерник, щоб за його допомогою зробити наскок на полк імени Грушевського.

Микола Завірюха, забивши кілька клепок в панцер бронепотягу "Січневого повстання", — так його можна назвати, бо він був призначений для цієї мети, випростався й сказав старому робітникові-ковалю, який що було сили гатив молотком у клепки панцерника:

— Що в мене, діти дома, чи що! — і сердито жбурнув молотком на цементову підлогу.

— Не сердься, хлопче, — сказав йому старий коваль, — встигнеш поголити вуха й ніс, часу багато!..

В цей час до оперативного штабу прийшли бойовики і заявили, що коло Караваївського мосту стоять вагони з набоями та зі скорострілкою. Про це розповів бойовик, який прийшов допомагати лагодити бронепотяг.

— Оце гаразд, — сказав Микола, — бронепотяг незабаром скінчемо, а зброї нема. Тепер повеселішав! — і він пішов до штабу.

Незабаром коло паротягового депа зібралось кілька десятків бойовиків. Машиніст Антонов вивів на круг паротяга, круг повернули, зробили стрілку й паротяг виїхав з депа.

Бойовики, озброєні рушницями, повилазили на тендер, з полін зробили барикади, які захищали б від куль, і паротяг рушив на Караваївський міст.

Паротяг мав вигляд не гірший за панцерника. Тендер наїжився і блищав десятками рушниць, одна з яких належала й Миколі Завірюсі.

— Ура-а-а!.. О-о!..

Бойовий крик прорізав морозне повітря. Вибухло кілька пострілів, і бойовики кинулись на військовий потяг, але потяг мовчав, наче був зовсім порожній.

Бойовики здивовані мовчанкою, зменшили свій запал.

— Вони втекли! — крикнув Завірюха і перший кинувся до вагонів.

Це був сигнал. Скоро всі бойовики обліпили вагони, але в них нікого не було. Куди поділась варта, могли тільки мабуть розповісти підосви її чобіт.

Без одної жертви, без одної краплі крові залізничники набули кілька кулеметів, гармату й кілька тисяч набоїв.

Коли військовий панцерний автомобіль і дві сотні піших і кінних гайдамаків напали на бойовиків з Кадетського мосту, вони напнулися на справжню фортецю.

Головні майстерні озброїлись, як справжній бойовий форт. Кулемети, що були розташовані на покрівлі майстерень, зустріли гайдамаків ураганим дощем заліза. Робітники жваво відстрілювались з вікон майстерень, із-за штабелів шпал, стін і високих покрівель.

Військові не сподівалися зустрінути такий організований опір. Вони були на відкритому місці й їх можна було розстрілювати поодиноці.

Микола Завірюха причаївся за штабелем, і кожний постріл його рушниць влучав у ціль. Ось він побачив, як козак з мосту цілиться в якогось на покрівлі. Очевидно, якийнебудь робітник, в запалі, необережно висунувся з-за прикриття й щохвилини ризикував життям. Завірюха, вибравши зручний момент, вистрілив. Козак змахнув руками й колесом покотився під схил.

Панцерний автомобіль був більший супротивник за всіх гайдамаків. Він з кулеметів поливав майстерні залізом, і для успіху бою його треба було зліквідувати.

Микола це зрозумів одразу. Коли б можна було підійти до нього ближче, його б у момент не стало. Але це був ризик. Перебираючись від одного штабеля до другого, Миколі вдалось підійти до самого забору, який відділяв майстерні від Кадетського мосту. Тут він одразу випростався і з усієї сили кинув ручну гранату. Граната розірвалася зі страшною силою, випадково влучивши в самий автомобіль. На момент дим і курява вкрили майже весь міст.

Од вибуху гранати автомобіль сів. Вибухом були розтрощені колеса й відірвано шматок панцеру — автомобіль став непотрібною річчю.

Доля автомобіля вирішила бій. Військові побігли. Натиск залізничників був такий міцний, що багато військових потрапило в полон. Це на деякий час позбавило їх охоти нападати першими.

Так комунари Січневого Повстання відбили перший натиск військових і це був перший бій залізничників за Жовтень.

Коли скінчився бій, підраховали набої, — їх було обмаль. Ця загроза лишитись без набоїв увесь час турбувала бойовиків.

Після бою, змінивши варту, бойовики відпочивали. Микола Завірюха, взявши рушницю й кілька набоїв, налагодився кудись піти.

— Молодець, Завірюхо! — сказав йому старий коваль, що лагодив бронепотяг. — Здорово ти їх приголомшив. Коли б я був осавулом, я подарував би тобі за відвагу орден.

Бойовики жартували. Скрізь лунала розмова про минулий бій.

— А куди це ти зібрався? — запитав у Миколи коваль.

— Додому! — неохоче відповів Завірюха. — Там у мене справи!

— Диви, щоб гайдамаки не помстились за панцерник! Обережніш!

Микола махнув рукою.

Він вийшов з вагонного цеху, де був штаб, і пішов до Кадетського мосту. Тут з території майстерень він переліз через паркан на колію.

Додому іти він й не думав. Він вирішив дізнатись, чи нема де тут набоїв. Перебираючись од вагона до вагона, він старанно обслідував кожний вагон.

Між вагонами було порожньо. Тоді Завірюха забув усяку обережність, захопився роботою і спересердя почав навіть гримати дверима вагонів.

Нарешті, він поліз до якогось вагону.

В цей час контррозвідка під командою Петра Завірюхи — військового старшини — обережно посувалась до Кадетського мосту, щоб обслідувати місце бою.

Гайдамаки вже давно помітили робітника, який нишпорив по вагонах.

Начальник контррозвідки, Петро Завірюха, вирішив спіймати його живцем, щоб дізнатись чого йому потрібно, а потім розміняти його на "керенки".

Коли робітник вліз до вагону, один з гайдамаків виліз на покрівлю потягу й по вагонах став швидко перебиратись до нього.

Частина контррозвідки побігла в обхід, а друга частина, на чолі з Петром Завірюхою, побігла навпростець до вагону, в якому був робітник.

Якийсь дурний козак необережно вистрілив і переляканий робітник швидко вистрибнув з вагону.

В цей час козак, що знаходився вже на покрівлі сусіднього вагону, перебіг на другий вагон і раптом стрибнув на плечі робітнику.

Зав'язалася бійка. Робітник скинув козака з плеч, і той, падаючи, схопив його за ноги. Робітник упав.

Коли він підвівся, навколо нього щільно стояли військові.

Старшина Петро Завірюха навіть зблід од такої несподіванки: перед ним стояв бойовик Микола Завірюха — його брат і разом із тим небажаний ворог.

Петро Завірюха, не витримавши погляду брата, одвів очі в бік і суворо промовив:

— До штабу!

І потім, ідучи далі з частиною контррозвідки, крикнув:

— Щоб ніякої шкоди! Повішу!..

Зі Жмеринки йшов пасажирський потяг, увесь переповнений демобілізованими салдатами.

Поміж салдатів їхали приватні пасажири й залізничники. В цьому потязі поверталась до Києва й Марія Китченко, яка ще змалку знала братів Завірюх.

Потяг ішов дуже довго, зупинявся на станціях по кілька годин. Це нервувало салдатів, пасажирів, нервувало й Марію, яка під'їжджаючи до Києва вже довідалась про повстання робітників. Вона сиділа в вагоні серед клунків і мішків, наповнених харчами, борошном та різними салдатськими речами. Їй було досить зручно, але думка про те, що діється в Києві, не давала їй спокою. Найбільш турбувалась вона Миколою. Вона знала його симпатії до більшовиків і навіть поділяла їх.

Потяг уже підходив до Києва. Він був на Посту-Волинському. Тут була його остання зупинка. Але зупинка була дуже довга. На коліях метушилися занепокоєні салдати.

Марія була в передостанньому вагоні. Зацікавившись довгою зупинкою, вона вийшла з вагону й пройшлася вздовж потягу.

До паротяга, де машиніст і помічник щось старанно лагодили, підійшло кілька демобілізованих. Один кремезний салдат з червоним засмаглим обличчям виліз на паротяга, щоб довідатись у чому справа.

— Ну, механіку, чи скоро поїдемо? — запитав він у машиніста.

— Цей паротяг зовсім не поїде. Доведеться викликати з Києва інший, зіпсувалося гальмо.

— Крути, Гаврило! — кричав з колії якийсь салдат.

Машиніст вилаявся:

— Під три чорти!.. Вас усіх з паровоза! Чуєте! Не поїде!

— Чого не поїде? — кричали салдати.

— Каже, що зіпсувався!

— А досі віз?

— Саботажник!

— Він бреше!

— Ми самі поїдемо! Велике діло — крутить корбою!

— Товариші! Братухи! Я працював коло машини! — вигукнув якийсь салдат.

— Де він? На паротяг його!

Крізь натовп салдатів продерся маленький демобілізований і заявив:

— До війни я працював у поміщика біля молотилки!

— Валяй! Гайда!

І цілий натовп поліз на паротяг. Машиніст щось кричав про гальмо, про те, що доводиться їхати згори, але його зі сміхом скинули з паротяга.

Намацавши віршовку від гудка, один із салдатів зі всієї сили потягнув за неї. Паротяг заревів скаженим воєн, це був наче передсмертний рев.

Почувши гудок паротяга, всі демобілізовані, пасажири й Марія Китченко

поспішили розсістися по вагонах.

Салдат на паротязі відкрив регулятор і паротяг шарпнув так, що трохи не розірвав потягу. У вагонах пасажири попадали один на одного й клунки позлітали з полиць.

Потім усе пішло гаразд. Потяг рушив до Києва.

Салдати на паровозі весело вигукували і сміялись.

— Круги, Гаврило! Піддавай жару!..

І салдат, який був за машиніста, справді піддавав жару. Він зовсім відкрив регулятор, а салдати набивали топку дровами та вугіллям так, що вона могла луснути.

Потяг згори біг, як скажений. Телеграфні стовпи, кущі, будинки кулею летіли назустріч.

— От так їдемо! — сказав якийсь салдат. — Так ще ніколи не їздили!

— Валяй, братухо!

— Надривай!

Раптом під паротягом прогуркотіла стрілка. Паротяг хитнуло вбік. Салдати злякались.

— Ану зупини! — сказав переляканий салдат.

Той салдат, що був за машиніста, кинувся до регулятора, закрив його, але потяг ішов за інерцією ще швидше.

— Партач! — закричали салдати.

— Молотильщик!

— Стій!

— Зупини!

Потяг уже був коло семафора, незабаром мала бути станція, а швидкість не зменшувалась.

Знову відкрили регулятора, але це не допомогло. Тоді нещасний "молотильщик" почав шукати гальмо. Гальма він не знайшов, а налапав важіль. Він його перекрутив назад і паротяг заскреготів колесами.

Але вже було пізно. Вагони зі страшною силою сунуло вперед і весь потяг метеором налетів на станцію. Паровоз ускочив у контору станції весь із тендером. Перші вагони розбилися вщент. Будинок контори завалився.

Від начальника станції який був у цей час у конторі, лишився тільки один подертий на шматки кашкет.

Зі всього потягу залишилися цілі лише кілька задніх вагонів.

Багатьох пасажирів повбивало клунками, дехто побився, а щасливіші, як це було з Марією Китченковою, лише налякались.

Її здорово підкинуло на мішках і грюк вагонів на момент приглушив її.

Частина станції й потягу уявляли цілковиту руїну. Демобілізовані, які лишились цілі, стали допомагати пораненим. Коли Марія видряпалась з мішків і вийшла на станцію, її приголомшила страшна метушня.

Пройшовши кілька кроків, вона напнулась на Петра Завірюху.

— Маріє! — радісно скрикнув старшина. — Звідки це ти?

Марія мовчки показала на потяг. Старшина раптом зблід.

— У мене дуже щаслива доля! — сказала Марія.

— Ти не вдарилась? Не поранена?

— Ні, все гаразд!

Марія почервоніла під поглядом старшини. Всі три брати Завірюхи були їй більше, ніж брати.

Вона виросла разом із ними. І любила їх усіх трьох трохи більше, ніж можна любити братів.

Коли Марія стала цілком дорослою дівчиною, всі троє братів зрозуміли, що вона є надто гарна, щоб бути їм сестрою.

З приводу цього у братів утворилися трохи оригінальні взаємовідносини, але вони були прості. Коли б брати почали розбиратись у психології цих відносин, то це напевно спричинило б багато лиха.

— Ну, а як у Києві? — запитала Марія. — Як Микола? Чи не приїздив Степан?

— У Києві страйк! — промовив старшина.

— Микола!

Старшина мовчав.

— Де Микола? — скрикнула Марія.

— З ним нічого не скоїлось, він живий.

— А чому ж ти мовчав?

Старшина знову нічого не відповів.

— Що з ним? — благаючи, запитала Марія.

— Він заарештований!

— Заарештований! Хто його заарештував? — ще більше схвильовано запитала вона,

— Я! — відповів старшина.

— Ти?

Ця несподівана відповідь збентежила її. Вона не чекала такого випадку.

— Як ти смів? — раптом сердито промовила Марія.

На таке запитання було важко відповісти й тому Завірюха мовчав.

— Зараз же звільни його!

— Я не можу, бо він більшовик!

— Що значить, не можу! Хіба ти не брат його?

— Брат, але він більшовик!

— Що значить більшовик? Зараз же звільни його!

Старшині було ніяково. Він не знав, що робити. Марія то просила, то починала сердитись.

— Ти вбивця! — сказала вона нарешті. — Коли ти його не звільниш, то більш я тебе не знаю.

Петро Завірюха мовчав. Якись сили боролися в ньому. Він вагався.

— Де він? — запитала Марія.

— Він у штабі на Миколаївській вулиці.

— Так далеко! А ти ж казав, що він у тебе?

— В тому і справа, що ні! — сказав виправдуючись Петро.

— Але ти його можеш звільнити? Ти мусиш! Чуєш!

— Сам я цього зробити не можу! — вже погоджуючись, говорив старшина. — Треба когось послати до штабу!

— Я сама піду!

— Я боюсь тебе посилати, на вулицях небезпечно!

— Нічого, я піду!

Старшина знав, що він нічого вже не вдіє. Треба було коритись. Він вийняв записну книжку й щось написав на клаптику паперу.

— Тебе пропустять без усяких затримок. Тільки от на вулицях не знаю як...

— Нічого! Не бійся! — сказала Марія. — Коли я звільню Миколу, я з тобою ще поговорю! Знатимеш ти мене! — І вона, не прощаючись, повернулась і пішла від нього.

"Нічого! Помиримось!" — подумав старшина, і незабаром змішався з натовпом на станції.

Бронепотяг "Січневого повстання" був полагоджений завдяки напруженій праці бойовиків, які не знали відпочинку, працюючи день та ніч.

Цього бойовики тільки й чекали, озброївши його кулеметами й скорострілкою; вони тепер мали справжній бронепотяг, за допомогою якого можна було воювати. За машиністами затримки теж не було. В січневому повстанні приймали участь такі машиністи, як: Дзидзиевський, Антонів, Шпрінгвальд, Маркелов, які могли цілими добами бути на паротязі без зміни. Правда, в порівнянні з майстернями, депо дало дуже мало бойців в січневому повстанні, але зате ті машиністи, які взяли в ньому участь, були свідомі комуністи, сміливі й виносливі люди.

О 3-й год. дня — це було 19-го січня — коли був готовий бронепотяг, бойовики зробили наступ на полк ім. Грушевського.

Бронепотяг виїхав на станцію і його кулемети старанно запрацювали.

Піші бойовики вибігли з майстерень і під прикриттям бронепотягу теж напали на військових.

Почалася гаряча бійка. Першим пострілом козаків був убитий бойовик Білінський, але козаки незабаром почали тікати, кидаючи зброю й навіть залишивши свою канцелярію.

Маленька жменька робітників завдяки своїй відвазі відкинула полк Грушевського в саме місто. Пасажирська станція була звільнена. І це було зроблено дорогою ціною, бо кілька найкращих товаришів загинуло в цьому бої.

На другий день бойовики повели наступ на місто. Військовій владі в Києві, здавалось, надходив кінець. Бойовики дійшли до Львівської, захопили частину бульвару та Караваївської вулиці.

Не зважаючи на ці перемоги, становище їхнє було критичне. Завше не вистачало набоїв, і лави бойовиків щодня зменшувались. Крім того, бойовики були вже

перевтомлені.

Все ж таки вони трималися міцно. Їх була жменька, а здавалося, що їх кілька тисяч.

На Миколаївській вулиці, де знаходився військовий штаб, було неспокійно. Головне командування хвилювалося від успіхів робітників.

У просторій розкішній кімнаті штабу зібралося кілька комендантів, офіцерів та старшин.

Робив доповідь один із старшин полку ім. Грушевського.

— Станцію захопили більшовики-залізничники! — говорив старшина. — Наш полк відкинули до міста. Ці бойовики дуже добре озброєні. Мають бронепотяг і кілька тисяч рушниць. Виступають організовано.

— Я й не гадав, що залізничники зроблять такий сильний опір! — говорив комендант міста. — Соломенка ж цілком український район!

Він був здивований. Тоді старшина пояснив:

— Ми помилились. Командування тут не при чому! В нашому полку всім відомий старшина Завірюха.

— Петро Завірюха? — Дивно! Це краща наша сила. Так?

— Цілком вірно!

В цей час до кімнати зайшов вартовий і сказав:

— Прийшла якась дівчина від старшини Завірюхи, хоче бачити коменданта!

— Впусти!

Вартовий зник і замість нього на порозі кімнати з'явилась Марія Китченко.

Марія таки дійшла до штабу, не зважаючи на небезпеку на вулицях.

Марія зайшла до кімнати й простягла папірець. Комендант прочитав.

— Старшина Завірюха просить, щоб звільнили його брата Миколу! Він ще в штабі?

Ці слова означали запитання: "він ще живий?" Комендант знав про що питати, бо Миколи мало вже давно не бути.

— Так, він у штабі, — відповів вартовий старшина.

Тоді комендант без усяких суперечок написав резолюцію про звільнення. Коли Марія пішла, комендант сказав:

— Ви пам'ятайте нашу розмову про панотця з Солом'янської церкви Василя Прилипаківського? Є пропозиція послати до нього когонебудь із наших з інструкціями. Панотець, відомий всім українець, як голова Солом'янської парафії, має вплив на залізничників. За його допомогою можна досягти перемир'я. Ви розумієте? — І комендант посміхнувся.

— Так що ж ви пропонуєте? — запитали присутні.

— Послуга за послугу! Дійти до панотця дуже небезпечно. Ми пошлемо до нього старшину Петра Завірюху!

Миколу Завірюху звільнили.

З Миколою була Марія Китченкова. Вони поверталися до себе в робітничий район. Миколу звільнили, бо було слово старшини, що Микола більше не прийматиме участі в

повстанні.

— Ну, тепер сиди й не ворущись! — сказала Марія.

— Чорта з два! — відповів бойовик. — Я й так зваляв дурака, що пішов на станцію, не додержав дисципліни. Вони посміялись, — сказав він, загрожуючи козакам. — Тепер посміюся я!

І він знову пішов до майстерень.

V

Січнева морозна ніч.

Напружуючи останні сили, відстрілюються робітничі райони. Відстрілюються Поділ, Шулявка, Політехнікум. Лунають останні постріли в Арсеналі.

Скрізь утома, мороз і ніч.

Тільки залізничні майстерні ще тримаються міцно. Бойовиків уже тільки жменька, але вони працюють.

Військові лагодяться обстрілювати майстерні з гармат, але бойовики теж готуються.

Вночі бронепотяг "Січневого повстання" йде на Пост-Волинський. На бронепотязі кілька кращих бойовиків; серед них Гринер, Антонів, Троянко і Ветров.

Вони нападають на гайдамаків, що охороняють 6 гармат і вагон набоїв. Постріли рушниць, татакання кулеметів на деякий час розворушують змерзлу ніч.

Ніч.

Багато пригод коїться вночі.

Старшина Петро Завірюха, переодягнений в робітника, іде на Солом'янку. І він сам не так боїться бойовиків, як боїться своїх.

Його робітничий костюм серед військових — вірна смерть, вірний розстріл. Ніяка перепустка штабу для такого костюму не дійсна. У відповідь на таку перепустку — куля або шабля.

Петро Завірюха обійшов військову варту й майстерні Караваєвими дачами. Іти слизько й холодно, доводиться провалюватись у глибокі намети, але він іде.

Ось він уже обійшов залізничну колію, і його чорна постать спустилася в яр, де знаходиться колодязь, і потім не по сходах, а по кручах вибралась до Солом'янки, прямо, де знаходиться церква та будинок панотця Прилипаківського.

В цей час на посту Волинському все змовкло. Гармати були в руках бойовиків. Навантажений бронепотяг повертався до майстерень.

Буде, буде ще бій за Жовтень.

Мало людей, — є гармати, які принесуть несподівану смерть контрреволюції, є енергія, є запал і свідомість.

Привезені гармати робітники розташували на території майстерень, колонії та платформах.

Не дивлячись на те, що на четверо гармат приходилось троє гармашів, обстріл

міста й гайдамаків почався.

Було гучно і глушливо. Набої співали свої пісні над містом, і кожна пісня завше кінчалась вибухом громових акордів.

Поговоривши з панотцем і діставши в нього згоду, Петро Завірюха тією ж дорогою повертався назад.

На цей раз, переходячи яр, він спіткнувся й покотився кудись у глибокий замет. Ледве видряпавшись з нього, він пішов далі.

Скрізь було пустельно. Далеко вили собаки, під ногами шелестів сніг.

Старшині стало самотно й боязко. Вдивляючись у біле поле снігу, він усе йшов, іноді загрузаючи в заметах. Нарешті, він перейшов колонію й Караваєвими дачами вибрався на Шулявку. На вулицях йому стало ще страшніше.

Скрізь були мовчазні будинки. В вікнах було темно. Тиша була жахлива, наче все вимерло від якоїнебудь пошесної хвороби, наче це було мертве, покинуте місто.

Раптом старшина помітив, що за ним хтось іде. Чорна постать якогось чоловіка йшла слідом за ним. Завірюха збільшив крок; коли він оглянувся, постать була ще ближче.

Тоді він побіг, але почув, що постать чоловіка біжить за ним.

Так вони бігли кілька хвилин вузькою вуличкою.

На розі вулиці Петро Завірюха несподівано з розгону наткнувся на козака, що йшов з вартою з кількох чоловіка, і вони обидва покотилися в сніг. Вся варта від несподіванки зупинилась і застигла.

Коли ж Завірюха підвівся зі снігу, його запитали:

— Ти хто? Чого блукаєш уночі? Залізничник?

— Я старшина полку ім. Грушевського! — важно промовив Завірюха.

Козаки подивились на нього, на його робітничий одяг й розсміялись. Пролунала лайка! Вибухло кілька пострілів і все було скінчено.

Старшина полку ім. Грушевського, Петро Завірюха, лежав у снігу розстріляний і порубаний своїми ж людьми.

VI

На другий день до вартового бойовика, що стояв коло входу до колонії, підійшов піп у чорній рясі, вже трохи сивий з маленькими очіцями й носом, як маленька гайка. Піп запитав:

— А скажіть но мені, добрий чоловіче, як мені пройти до штабу залізничників?..

Вартовий бойовик подивився на попа, на його ніс, що нагадував гайку і, не боячись ніякої шкоди з його боку, показав дорогу. В штабі піп зустрівся з бойовиком Свидзинським.

— Чого вам, батюшко?

— Я прийшов з миром до вас, — улесливо почав панотець. — — Кров, браття мої, ллється! Ісус Христос, господь бог наш...

— Що вам треба, говоріть толком?

— Миру, миру... друже, — протягнув панотець. — Доволі крові! Земля українська стогне!..

— Так ви хочете, щоб ми помирилися, чи що?

Піп хитнув головою.

— Добре, — сказав бойовик, — підіть до гайдамаків і запропонуйте їм це!

Під час цієї розмови відбувався гарматний обстріл майстерень.

Набої рвалися над покрівлями, врзалися й вивертали стіни. Шрапнель з брязком і дзвоном вибивала вікна.

Панотець крутився, як на голках. Його маленькі очиці перелякано блимали при кожному пострілі.

Бойовик повів панотця до контрольної будки, щоб вивести його до міста.

Коли вони підійшли до воріт, коло них із страшним грюком розірвався набій. Панотець не витримав.

— Пустіть мене назад! — закричав він.

— Що, підсипали пісочку в рясу? — засміявся бойовик.

Панотець швидко підібрав рясу вище колін, і що було сили чкурнув з колонії. Більше він не приходив.

Надходив вечір.

Це був останній вечір повстання.

Бронепотяг "Полупановець" запізнювався.

Це вчора — 21-го — приходили товариші з Губревштабу з наказом розійтись. Всі робітничі райони впали. Впав і Арсенал. Більше боротися було не можливо.

Цілий тиждень без відпочинку головні майстерні билися з гайдамаками. Більше не було сил. Бойовики ходили, як тіні, стомлені, голодні, з червоними очима від безсонних ночей. Наказові розійтись спочатку не повірили. Стріляли з гармат по місту й вирішили битися далі.

Коли ж надійшов вечір на 23 січня, вже цілком зрозуміли, що це безумство. Козаки знову були на станції, вони мали підмогу і вже оточували самі майстерні.

Набої летіли зі всіх боків, майстерні не витримували. Вечір піднявся чорний, як попівська ряса. Була ожеледь. Частина стомлених робітників спала в колонії в їдальні. Друга частина відбивалася від гайдамаків. В їдальні знаходився Микола Завірюха, який зайшов сюди поїсти.

Не витримавши натиску, бойовики почали розходитись. Треба було попередити їдальню.

В цей час загін козаків продерся до колонії. Бойовики падали, кров'ю заливаючи сніг, падали й козаки. Декому з бойовиків пощастило втекти.

Наскок був такий несподіваний, що ніхто не зміг попередити їдальню. Гайдамаки вдерлися до їдальні й тут почалася різня. Тих, хто спав, різали на шматки, стріляли, били. Нарешті козаки обеззброїли всіх бойовиків, які не спали, вірьовками позав'язували їм руки й повели до штабу.

На Бібіковському бульварі, де знаходилася тюрма, розстріляли всіх полонених. Микола Завірюха був останній.

Крізь січневий мороз, вітер і сніг залізничники донесли своє, життя й поклали його під червоні прапори Січневого повстання.

Бронепотяг "Полупановець" поспішав. Він сіяв смерть од Полтави до Києва, вогнем і крицею розкидав військові загони, що стояли на його шляху, але він запізнювався.

Через добу після ліквідації Січневого повстання військовий штаб виявив, що старшина Завірюха безслідно зник.

І на другий день було заарештовано Марію Китченкову, вона тепер знаходилася в штабі на вантажній станції.

VII

На допомогу до Києва поспішав Муравйов. З ним ішли бородаті сибірські стрілки. Спереду йшли розвідки з червоними стрічками, продираючись крізь мороз і замети.

Бронепотяг "Полупановець" випереджав усіх.

Він уже розганяв гайдамаків у Дарниці.

Матрос Степан Завірюха, на кашкеті якого був напис "Аврора", з розвідкою продерся в Київ.

Наступ розвідок і бронепотягу був такий несподіваний, що примусив військових негайно тікати.

Залізничники знову зорганізувались і маленькими загонами вибивали гайдамаків, допомагаючи українській червоній гвардії.

На вантажній станції в одному з вагонів бешкетували п'яні козаки.

Вони до того захопилися випивкою й гульнею, що не звертали ніякої уваги на гарматні вибухи й кулеметну тріскотню.

З них було досить химерного повідомлення Центральної Ради, що все гаразд. У вагоні козаків було весело, тільки не було жінок.

Незабаром якийсь козак штовхнув до вагону перелякану Марію Китченкову.

Другий козак схопив Марію й став її душити в обіймах. Марія скрикнула й почала вибиватися щосили. Козак був сильний і вона задихалась.

В цей час розвідка матроса Степана Завірюхи підійшла до вантажної станції.

Її одразу зацікавили крики, пісні та гвалт у вагоні.

Коли Степан Завірюха скочив до вагона з револьвером, п'яні козаки попадали спереляку на підлогу.

Завірюха побачив козака, який боровся з дівчиною, а тепер перелякано дивився на нього. Матрос притиснув курок, вибухнув постріл, і козак вдарився головою об стіл.

Коли матрос подивився на дівчину, то побачив, що перед ним стоїть його Марія, до якої він давно поспішав.

Бронепотяг "Полупановець" під радісні крики й привітні салюти робітників підійшов до паротягового депа. З гайдамаками було покінчено.

Потім бронепотяг наставив жерла своїх гармат на місто, і будинок Михайла Грушевського палав усю ніч, поки не завалився, як завалилась Центральна Рада.

Примітка

Це оповідання Гео Шкурупія вперше було надруковано 1925 року під заголовком "В огонь та хугу" у авторській збірці "Переможець дракона". Того ж року воно було опубліковано у авторській збірці "Пригоди машиніста Хорна" під заголовком "Повстання". (Ці збірки були згодом перевидані: перша у 1929 році, друга - у 1930-му). 1928 року у збірці Шкурупія "Січневе повстання" це оповідання було надруковано під тією ж назвою "Січневе повстання". 1931 року в авторській збірці "Проза. Том перший. Новелі нашого часу" оповідання з'явилося знов під назвою "Повстання". У збірці Шкурупія "Вибрані твори", виданому 2013 року, цей твір опублікований під першим заголовком "В огонь та хугу". Тут оповідання представлено за публікацією 1931 року. Збережено правопис того видання, котрий дещо відрізняється від сучасного. В збірці "Проза. Том перший. Новелі нашого часу" 11 творів, котрі зібрані у три групи: "Новелі репортажні", "Новелі таємниць" і "Новелі психологічні". "Повстання" автор помістив у групу репортажних новел.